

КУДНОВ Д.В.

ВИСТУП СЕЛЯН с.ПАВЛІВКА СУМСЬКОГО ПОВІТУ У ВЕРЕСНІ 1901 р.: ГІПОТЕЗИ, ВЕРСІЇ, ФАКТИ

В історії релігії України чільне місце займає тема сектантства. Причинами його зародження і формування були як суто конфесійні розходження всередині церкви, так і реакція частини населення на офіційний курс держави в релігійній і соціальній політиці. Зростання популярності сектантства у Пореформений період призвело до конфліктів єретиків із державною церквою. У Сумському повіті гостре протистояння між Православною церквою і сектантами мало місце наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст.

В 1885 р. в с.Павлівка (нині - село Білопільського району) навколо місцевого землевласника князя Дмитра Олександровича Хілкова виникла громада послідовників вчення Л.Толстого, до якої увійшли як представники місцевої інтелігенції, так і колишні дворові Хілкових. Толстовство почало швидко поширюватися як серед мешканців Павлівки, так і серед селян сусідніх сіл та хуторів. Вже через три роки в Д.Хілково нараховувалось до 200 послідовників, а в 1897 р. - 327 [11, арк.10-11]. Сектанти заперечували окремі християнські догмати, шанування хреста, постування, таїнства і саму церкву як організацію. Головним правилом життя повинен був стати принцип «непротивлення злу», як він був вказаний Ісусом і повно розкритий графом Толстим. Майбутній лад хілковці розглядали як егалітарне суспільство, без бідних і заможних, без начальників і підлеглих. Коріння будь-якого зла бачилися сектантами в ідеї асоціації, абсолютом якої проголошувалася держава [11, арк.7-9].

Зростання популярності толстовства, яке мало виражену соціально-політичну сторону свого вчення, непокоїло владу. У 1892 р. Д.Хілков та його дружина були вислані на Закавказзя. Проте, попри висилку князя, сектанти в своїй більшості так і не повернулися до православної церкви. Заходи православної місії і поліцейське втручання в життя сектантів мали обмежений успіх у справі повернення хілковців до державної церкви. Утиски вели до ізоляції сектантів, сприяли розвитку в них фанатичного ставлення до своєї віри і нігілізму по відношенню до влади: вони ухилялися від несення військової служби, виборів сільських і волосних старшин, не корилися земським начальникам. У 1894 р. в Павлівці, Річках, Яструбиному і Щеглові від присяги новому імператору відмовилися близько 60 селян [7, с.189].

У відповідь місцева влада забороняла сектантам спілкуватися між собою, читати разом Євангеліє, займатися відходництвом. Порушників штрафували або кидали у в'язницю. Толстовець О.Бодяньський писав про бідкування сектантів: «*Становище павлівських штундистів таке, що гірше може бути лише одиночне ув'язнення, але з тією перевагою, що в'язню не треба турбуватися про хліб... Як на чужу собаку, що забігла до двору, господар напускає свою зграю, так напущені на павлівських штундистів будь-які дрібні власті і навіть люди без всякої власті із православних односельців. Вони день у день чинять їм масу дрібних образ, що здатні підірвати усіляке терпіння*» [3, с.67].

Виступу павлівців передувала поява в їхньому селі у липні 1901 р. мальованця з Київської губернії Мойсея Тодосієнка. Секта послідовників Кіндрата Мальованого раціоналізму толстовців протиставляла містицизм, вільну інтерпретацію біблійних текстів, есхатологічні настрої. Разом із тим вчення мальованців мало яскраво виражену соціальну сторону: вони заперечували приватну власність, соціальну нерівність, начальство і суди. «*Пророк*» Тодосієнко здобув значний авторитет серед павлівців, видаючи свої марення за мовлення «*святого духа*». Також він пророкував, що земля буде незабаром відібрана в поміщиків та поділена серед селян. Для досягнення Царства Небесного потрібно зруйнувати православні церкви, щоб звільнити приховану в них правду. Подібні проповіді мали значний успіх не тільки серед колишніх толстовців - до секти перейшло навіть кілька православних селян [1, с.105]. 13 вересня 1901 р. Тодосієнко під тиском поліції покинув Павлівку, але перед від'їздом закликав селян «*зруйнувати неправду*», повідомивши, що 16 вересня по всій імперії проти попів і влади піднімуться всі поборники «*правди*» [11, арк.25].

У вказаний Тодосієнком день - 16 вересня - процесія сектантів чисельністю до 100 осіб вирушила до місіонерської церкви в ім'я св. Федора і Глафіри, вигукуючи «*Христос Воскрес! Правда наша!*» Перед церквою сектанти відтіснили поліцейських та з криками «*Царство Боже відкривається для жінки у Христі!*» увірвалися до храму, де вчинили погром [11, арк.27]. Потім, озброївшись кіллям, погромники рушили до приходської Архангело-Михайлівської церкви. Поліція намагалася зупинити їх, але сектанти прорвали поліцейський кордон, сильно побивши станового пристава М.Лебова. Проте коли юрба погромників дійшла до церкви, на її захист вже зібралися прочани. Зав'язалася бійка. Більш чисельні православні змогли відтіснити сектантів за огорожу церкви, а потім

стали гнати їх вулицями села [2, с.107-108]. Почалася розправа над погромниками: їх нещадно били, грабували їхнє майно, а потім вели до волосній «холодній». Загалом тілесні пошкодження дістали 70 її учасників, в тому числі 40 сектантів, один із яких помер [2, с.108].

З Павлівки злочинців перевели спочатку до Білопільської, а потім - до Сумської в'язниці. Становище в'язнів у тюрмі було відчайдушним - сектантам не давали медичної допомоги і води. Камери були переповнені, і в'язні страждали від нестачі повітря [4, с.8]. Одужання поранених і хворих відбувалося повільно через погане харчування та примушенням їх до робіт [7, с.200-201].

28 січня - 4 лютого 1902 р. в Сумському окружному суді відбувся процес над 68 учасниками погрому, в тому числі і над підбурювачем виступу - М.Тодосієнком. Суд виправдав 17 сектантів; 45 павлівців були засуджені до позбавлення всіх прав і заслання на каторжні роботи терміном від 4 до 15 років. Четверо підсудних отримали невеликі терміни ув'язнення [7, с.202].

Резонанс «Павлівської справи», яка розглядалась при закритих дверях суду, викликала ряд різних гіпотез як серед сучасників погрому, так і серед дослідників більш пізнього часу. Д.Хілков розцінював вересневі події 1901 р. як суцільну поліцейську провокацію, в чому його підтримувала редакція соціал-демократичної «Іскри» [13]. Тодосієнку «іскровці» відводили роль агента поліції, за спиною якого стояли отці-місіонери. Водночас, газета не заперечувала версію про те, що виступ був результатом відчаю, в який влада загнала сектантів своїми переслідуваннями. Але і в першому, і у другому випадках відповідальність за виступ газета цілком поклала на уряд [9]. Публіцист, М.Гусєв, аргументував провокаційний характер погрому тією свободою збиратися, яку напередодні виступу раптом отримали сектанти, що було дивним за умов поліцейського нагляду за послідовниками Д.Хілкова [4, с.17-18]. Інший публіцист С.Мельгунов на відкриту провокацію з боку влади не вказував, але висловлював переконання, що погром був нею використаний як привід розбити армію «революціонерів», якими вважала павлівців поліція [8, с.102-103]. Фінал конфесійного конфлікту захисниками Церкви оцінювався як результат виродження і деградації громади хілковців. Погром - це прояв містичного толстовства, в якому поєднувалися егалітаристські елементи вчення графа Толстого, нігілізм по відношенню до церкви та влади, насилля задля встановлення царства Божого на землі, навіяне напівбожевільним шарлатаном Тодосієнком [12, с.27]. На соціальній природі релігійного конфлікту в Сумському повіті наполягав соціал-демократ В.Бонч-Бруєвич. Підтвердження своїй тезі він черпав із

показань підсудних та свідків у «Справі павлівських селян». Сектанти на процесі вказували на те, що вони вважають себе поборниками рівності між людьми, зрівняльного поділу землі, скасування будь-якої влади, крім влади Бога [1, с.103-110]. Із соціальним контекстом «Павлівської справи» погоджується сучасна українська дослідниця О.Герасименко [2, с.107].

Адвокат павлівців В.Маклаков, дослідивши передумови драми, прийшов до висновку, що особливих матеріальних або політичних причин до виступу в селян не було: землею вони були забезпечені Хілковим, висилки і арешти, на його думку, спричинялися не стільки релігійними, скільки адміністративними причинами. Виступ в такому випадку мав виключно психологічну природу. І під час погрому, і в залі суду селяни вели себе афективно, перебуваючи під впливом «пророка Мойсея» в збудженому стані [6, с.253]. Оригінальну гіпотезу висунула сучасна російська дослідниця біографії Хілкова В.Мазур. Погром опосередковуваний комплексом факторів: адміністративними переслідуваннями, духовною апатією сектантів, яка наростала після висилки Хілкова, врешті, захопленням вченням Тодосієнка, котре «носило імперативний і категоричний характер, ставило цілі «мирового масштабу», близькі і зрозумілі його послідовникам, передбачало «жахливі санкції» для неслухів і великі винагороди «вірним» [5, с.79]. На думку українського дослідника сектантства В.Потоцького конфлікт був спричинений «кризою павлівської толстовської громади», що виникла як унаслідок зовнішнього тиску на неї, так і через втрату теологічних орієнтирів сектантів. Це зробило їх слухняним знаряддям в руках фанатика Тодосієнка [10, с.18-19].

Співставлення вказаних гіпотез із документами дозволяє розширити уявлення про реальні важелі конфлікту. Попри різну оцінку сектантства, всі дослідники сходяться на думці, що права і свободи сектантів були звужені, що до них застосовувалися міри адміністративного впливу. Свавільні дії органів місцевої влади природно приводили до опору з боку послідовників Хілкова, що і проявилось в акціях непокори у 1890-х роках. Це був пасивний спротив владі, який не носив відверто революційного характеру. Однак опозиційний контекст поведінки сектантів був зрозумілим представникам влади. Нарікання павлівців за «анархізм» і «соціалізм» є доволі виправданим. «Неправда», яку хотіли знищити сектанти, - це передусім атмосфера безправ'я, яка оточувала селян. Установи, які підтримували антинародний порядок, в усвідомленні сектантів ставали ворожими порядку, встановленому Богом.

Церква, яка забезпечувала ідеологічне прикриття державі, не віддалялася в сприйнятті сектантів від інших структур пригнічення. Конфесійний конфлікт в Сумському повіті, в такому випадку, був спричинений розчаруванням в державній церкві частини селянства, яке спочатку потрапило під вплив вчення Толстого. Після висилки Д.Хілкової громада сектантів розвивалась автономно, набуваючи за умов відсутності власних духовних пастирів і дрібної адміністративної регламентації життя рис окремої паракристанської секти із виразною соціально-релігійною ідеологією. Криза, яку пережила громада внаслідок втрати духовних орієнтирів, призвела до її виродження під впливом вчення мальованців в містичну секту. Цькування з боку влади й арешти впевнювали сектантів в їхній обираності, в мученицькій місії, яку вони для себе обрали. Сектанти намагалися насильницьким шляхом нав'язати православному товариству ідеальний на їхній погляд соціальний порядок, що призвело до кривавих подій 16 вересня 1901 р. При цьому вони діяли в стані афекту, доведеного до психозу, що вносило особливий драматизм в протистояння.

---

1. *Бонч-Бруевич В.Д.* Избранные сочинения / Владимир Дмитриевич Бонч-Бруевич. - М.: Изд-во АН СССР, 1959. - Т.1. - 410 с.

2. *Герасименко О.В.* Селянський рух на Лівобережній Україні (1900 - лютий 1917 рр.): дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / Олена Володимирівна Герасименко. - Чернігів: Чернігівський державний інститут економіки і управління, 2007. - 285 с.

3. *Гусев Н.* Павловцы / Н.Гусев // Русская мысль. - 1907. - №7. - С.40-71.

4. *Гусев Н.* Павловцы / Н.Гусев // Русская мысль. - 1907. - №8. - С.1-19.

5. *Мазур В.А.* Хождение по мукам князя Дмитрия Александровича Хилкова / Валентина Анатольевна Мазур // Известия Уральского государственного университета. - 2000. - №15. - С.75-82.

6. *Маклаков В.А.* Из воспоминаний / Василий Андреевич Маклаков. - Нью-Йорк: Издательство имени Чехова, 1954. - 411 с.

7. Материалы к истории и изучению русского сектантства и раскола / под ред. В.Бонч-Бруевича. - СПб.: Тип. Б.М.Вольфа, 1908. - Вып.1: Баптисты. Бегуны. Духоборцы. Л.Толстой о скопчестве. Павловцы. Поморцы. Старообрядцы. Скопцы. Штундисты. - 314 с.

8. *Мельгунов С.* Церковь и государство в России (К вопросу о свободе совести). Сборник статей / Сергей Мельгунов. - М.: Типография Т-ва И.Д.Сытина, 1907. - 196 с.

9. Новый «каторжный приговор» // Искра. - 1902. - №19. - С.4.

10. *Потоцкий В.* Виступ сектантів-толстовців в селищі Павлівки (1901 р.) / В.Потоцький // Харківський педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди. Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія». - Вип.10. - Харків, 2002. - С.15-20.

11. Російська Національна бібліотека, ф.135: Колекція документів про погром сектантами церкви в слободі Павлівка Харківської губернії, оп.3, спр.34: Павлівські сектанти, 41 арк.

12. *Терлецкий В.* Смысл павловского «страшного дела» / Владимир Терлецкий. - Миссионерское обозрение. - 1902. - №1. - С.20-29.

13. *Штундист.* К приговору по делу о павловских сектантах // Искра. - 1902. - №20. - С.3.